

Siniša TATALOVIĆ¹

Energetska sigurnost i zaštita
kritične infrastrukture:
utjecaj na politike
nacionalne sigurnosti

Tekst je prvi put objavljen u Zborniku radova:
Krajcar, S. (ur.)(2009.), *Energetska sigurnost i kritična infrastruktura*,
Sveučilište u Zagrebu, Fakultet elektrotehnike i računarstva, Zagreb.

Uvod

Usporedno sa sve bržim industrijskim razvojem i otkrivanjem novih tehnologija početkom 20. stoljeća porasla je potreba za osiguravanjem dostupnosti energenata. Prelaskom iz agrarne proizvodnje u industrijsku nije se promijenila samo ekonomska struktura svijeta, već i sam ljudski život. Proizvodi postaju dostupniji i traženiji, rastu proizvodnja i transport, a u skladu s tim raste i potreba za izvorima energije.

Zemlje bogate energentima, naftom, prirodnim plinom i ugljenom, postaju geostrateški vrlo bitne, posebno za zemlje čije su industrije zahtijevale velike količine energenata. Početkom hladnog rata počela se razvijati i nuklearna energija koja je u velikoj mjeri utjecala na preraspodjelu postojećih prirodnih energenata. Upotreba energenata stoga je u bitnoj mjeri odredila razvoj suvremenih država, što možemo pratiti kroz faze od početka 20. stoljeća preko razdoblja hladnog rata i posthladnoratovskog doba do danas.

Borba naroda za kontrolu izvora energije, kao i njihovo posjedovanje i dopremanje, kao preduvjeta razvoja, postala je ključno pitanje, koje je brzo preraslo ekonomske okvire i ušlo u sferu političkog i sigurnosnog. Natjecanje u kontroliranju izvora energije postalo je globalno pitanje koje ne uključuje samo i isključivo države, nego i mnoštvo organizacija, multinacionalnih kompanija, financijskih aktera, ali i terorističkih skupina koje otežavaju situaciju vezanu za energente posljednjih desetljeća. Posebno se to odnosi na zaštitu kritične energetske infrastrukture. Stoga je pitanje energetske sigurnosti postalo pitanje kako međunarodne sigurnosti tako i nacionalne sigurnosti većine zemalja svijeta. Današnja situacija pokazuje da se sve više zemalja svijeta industrijski razvija, a ovi se o situaciji na tržištu energenata koje je prilično nestabilno i podložno političkim intervencijama.

Problem energetske sigurnosti je osviješten, ali potrebna je politička volja da se on riješi, odnosno da se rizici koje povlači pitanje raspodjele i transporta energenata svedu na minimalne.

Važan problem je i iscrpljivanje svjetskih izvora energenata, nafte i prirodnog plina i njihove velike zalihe na područjima koja su politički i ekonomski nestabilna što izaziva probleme u opskrbi energentima, ali i u njihovim cijenama.

Nadalje, ekološka pitanja također zaokupljaju javnost i znanstvenike. Međutim, potrebe za energentima rastu, a države nastoje osigurati stabilnu i dostatnu opskrbu. Stoga je nužno definirati sigurnosne politike pomoću kojih će se provesti ideje sigurne opskrbe energentima u svrhu daljnjeg prosperiteta, a bez ugrožavanja drugih društvenih područja. Svaka bi država trebala energetske sigurnost implementirati u sustav nacionalne sigurnosti, bilo u smislu opskrb-ljivača energentima ili u smislu potrošača, kako bi se stvorio siguran i stabilan energetske sustav u svjetskim razmjerima.

Energetska sigurnost i zaštita kritične infrastrukture

Od početka 20. stoljeća do danas energija zauzima središnje mjesto u ekonomskom i društvenom razvoju država, a čak oko 80% korištenih energenata su nafta, prirodni plin i ugljen čije se zalihe sve brže troše. Sve je više država svijeta zabrinuto za buduću opskrbu energentima i sve se više poziva na razvijanje alternativnih izvora energije koji se danas koriste u manjoj mjeri.

Kad se govori o energetske sigurnosti, misli se na cilj države da osigura neometanu opskrbu energijom u svrhu gospodarskog razvoja, ali i da smanji ovisnost o uvozu energenata. U većini zemalja potpuna neovisnost o uvozu energenata nije ostvariva zbog nepostojanja vlastitih izvora energije.² Jedan zoran primjer svakako je EU koja ne posjeduje dostatne vlastite izvore energije, a potrebe za energentima rastu sukladno sve bržem razvoju ekonomije EU-a.

Cijene energenata također rastu, a državama je u cilju sklopiti što povoljnije i stabilnije ugovore o opskrbi energentima. Raspravlja se i o problemu dominacije država koje posjeduju velike izvore energije i potencijalno mogu nametati pravila igre. Energetska sigurnost zadobila je novu dimenziju nakon terorističkih napada 11. rujna 2001. godine po pitanju očuvanja kritične infrastrukture od eventualnih terorističkih odmazdi što je nametnulo nove načine promišljanja. Postalo je jasno da su energetska sigurnost i zaštita kritične infrastrukture neraskidivo povezane, odnosno da se međusobno uvjetuju.

Pod kritičnom infrastrukturom podrazumijevaju se energetske instalacije i mreže kao što su plinska, naftna, električna spremišta, rafinerije, pogoni, zatim komunikacije i informacijske tehnologije, financije, zdravstvena skrb, hrana, voda, transport itd.³ Ugrožavanje samo jednog od navedenih područja može izazvati milijunske štete, a dugoročno i uništiti državu gospodarski, socijalno i politički. Stoga je zaštita kritične infrastrukture nužna mjera za zaštitu državnog poretka i prosperiteta.

Kako raste potreba za energijom tako raste potreba i za energetske infrastrukturu. Sve više zemalja postaje uvoznikom energenata zbog iscrpljivanja vlastitih zaliha. Kina, kao najslabiji primjer, od 1996. godine postaje uvoznikom nafte zbog iscrpljivanja vlastitih izvora uslijed ubrzanog ekonomskog razvoja. SAD kao dominantna svjetska sila uspostavlja kontrolu na određenim područjima bogatima energentima, što u velikoj mjeri utječe na energetske sigurnost svijeta, ali i na rast cijena energenata. Rusija, kao najveća država na svijetu, posjeduje velike izvore energije što definira njezinu poziciju kao važnog svjetskog aktera. EU, s druge strane, ima rastuću ekonomiju, ali i ključan problem opskrbe energentima. U svijetu nejednakih pozicija u opskrbi energijom javljaju se brojni problemi, ali i rješenja. Sjedinjene Američke Države, Ruska Federacija i Europska unija najznačajniji su svjetski akteri u energetske području, a njihovo djelovanje ima nužno globalne posljedice.

Stanje u Sjedinjenim Američkim Državama

Nakon pada Berlinskog zida i raspada SSSR-a Sjedinjene Američke Države ostale su jedina vojna, politička i ekonomska supersila. Međutim, nestajanjem "politike zadržavanja komunizma"⁴ koju su vodile za vrijeme trajanja stanja bipolarnosti, nastale su prijetnje druge vrste. SAD se suočio s prijetnjom terorizma. Zbog toga se trebala redefinirati strategija nacionalne sigurnosti SAD-a, s obzirom na to da razvoj terorizma ne ugrožava samo u vojnoj, nego u velikoj mjeri i u ekonomskoj i društvenoj sferi. Jedna od posljedica terorizma svakako je i zabrinjavajuće stanje na području energetske sigurnosti i zaštite infrastrukture.

SAD su jedan od najvećih potrošača energenata u svijetu. Većinu energenata uvoze iz drugih područja iako imaju i vlastite zalihe, a prema nekim podacima uvoze čak 60% nafte. Događaji 11. rujna 2001. predstavljaju prekretnicu u djelovanju SAD-a. Intervencije u Afganistanu i Iraku odredile su stanje na tržištu energenata u svijetu, ali i potrebu redefiniranja energetske sigurnosti u svjetskim razmjerima. Odnedavno se počinje pričati o energetske krizi u koju SAD polako ulazi. Veliki potrošač energenata je američka vojska, što se opravdava obranom nacije.⁵ Bez jasne strategije SAD se suočava s ekonomskim deficitom uzrokovanim uvozom energenata. SAD najviše koristi naftu, čak 62% od svih energenata, a rezerve nafte nisu dostatne za budućnost. Još od 1970-ih u SAD-u nije otkriven niti jedan veći izvor nafte.

Američka ekonomija ovisi o dostupnosti i količini nafte. Dvije trećine potrošnje nafte odlazi na transport, dok je jedna petina potrebna za industriju.⁶ Povećavanjem cijena nafte uz povećanje količine potrošnje unutar SAD-a povećala se ovisnost o uvozu energenata. Za usporedbu, treba napomenuti da stanovništvo SAD-a čini samo 5% svjetskog stanovništva, a troši 45% proizvedene nafte u svijetu. Kako bi se održao rast ekonomije SAD-a, potrošnja i dostupnost nafte trebale bi se sljedećih godina sve više povećavati.

Još od kraja hladnog rata područja bogata naftom postala su zanimljiva SAD-u, pa je tako Perzijski zaljev bogat naftom smatran američkim vitalnim interesom, a u vrijeme predsjednika Billa Clintona energetska je sigurnost proglašena fundamentalnom komponentom nacionalne sigurnosti. Busheva administracija naglašavala je da je očuvanje američke naftne opskrbe nacionalni prioritet. Tako je primjerice tijekom invazije na Irak bilo nužno zaštititi naftna polja i rafinerije u južnom Iraku.

Predviđa se da će američka ovisnost o uvoznim energentima, naročito o nafti, do 2020. godine narasti na 90%⁷ što će američku ekonomiju dodatno oslabjeti. SAD uvozi naftu iz svih dijelova svijeta, a čak 15% iz Afrike. Predviđa se da će u skorijoj budućnosti čak četvrtina uvoza nafte u SAD biti iz Afrike, za što SAD priprema političku infrastrukturu. S obzirom na tešku situaciju u afričkim zemljama i prisutnost terorističkih skupina, SAD gradi vojne baze i šalje diplomatske misije s ciljem zaštite američkog pristupa nafti na kriznim područ-

jima poput Nigerije, Kameruna i Čada. Istodobno nastoje ograničiti pristup tim područjima Kini i Indiji ili drugim velikim potrošačima nafte. Kina već surađuje s afričkim zemljama, a čak četvrtinu nafte koju troši uvozi iz tih zemalja.

Problem s kojim se suočavaju države svijeta, pa tako i u najvećoj mjeri SAD, jest obrana energetske infrastrukture od terorističkih napada. Kriična infrastruktura najvećim se dijelom nalazi na područjima sukoba. Očuvanje infrastrukture u tim područjima zahtijeva povećane troškove, što u konačnici utječe i na povećanje cijena energenata, posebno nafte. Sama al-Quaida pozvala je na uništavanje kritične energetske infrastrukture, a iako je Irak najočitiji primjer, energetska infrastruktura se uništava u svim konfliktnim područjima svijeta. Tako, primjerice, SAD izdvaja velike količine novca na zaštitu infrastrukture u Latinskoj Americi.

U SAD-u se nalaze četiri velike naftne rafinerije, stotine tisuća kilometara naftovoda i plinovoda. Eksperti upozoravaju na opasnosti i ranjivost američkog sustava infrastrukture, a prijetnje terorizma potaknule su na promišljanje o njezinoj sustavnoj zaštiti. Međutim, najveći dio nafte, a sve više i prirodnog plina, u SAD stiže iz prekomorskih zemalja, a sigurnost američkih naftnih prekomorskih zaliha u velikoj mjeri ovisi o osiguranju infrastrukture određenog područja koje izvozi energente.

Stanje u zemljama Europske unije

Ekonomija zemalja Europske unije sve brže raste, a time raste i potreba za dostupnim energentima. Europske zemlje nemaju dostatne izvore energenata te ne mogu zadovoljiti potrebe rastuće ekonomije. Velika potrošnja energenata EU čini i velikim uvoznikom. Najveći partner u poslovima energetske opskrbe svakako je Rusija. Ovisnost europskog tržišta o ruskim energentima već je vidljiva, a to zabrinjava i same europske države. Postavlja se pitanje prirode političkog sustava Ruske Federacije, kao i mogućnost manipulacije energetskim sporazumima. Dodatni problem EU-a je što se ona ne može odvojiti od djelovanja svojih članica, a to može izazvati nesporazume i komplikacije. Do danas nije stvoreno jedinstveno energetska tržište, što otežava i stvaranje određene jedinstvene energetske politike. Zbog straha od Rusije, EU nastoji otvoriti suradnju s područjima na Kavkazu, središnjoj Aziji i Bliskom istoku.⁸ Međutim, ta su područja politički nestabilna, a ulaganje u njih svojevrsan je rizik. Jasno je da će u budućnosti ipak Rusija biti najveći izvoznik energenata na područje EU-a, a u tom cilju nužna je suradnja. Ruska energetska infrastruktura je u lošem stanju, a europske financijske investicije bile bi nužne u zamjenu za plin i naftu. Međutim, EU drži odmak u suradnji s Rusijom zbog situacije s Ukrajinom, Bjelorusijom i Gruzijom, gdje je Rusija koristila energiju kao sredstvo pritiska.⁹ Rusija, pak, vidi priliku za poboljšanje svoje vanjskopolitičke pozicije u energentima, a toga se EU boji. Ipak, prema nekim procjenama, opskrba EU-a ener-

gentima iz Rusije do 2020. godine povećat će se na 70%. Stoga je EU još 2006. godine donijela dokument pod nazivom *Green Paper – A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy*, kojim se nastoji urediti zajednička strategija oko uvoza energenata.

Za razliku od SAD-a, kojima najveći problem u budućnosti predstavlja opskrba naftom, Europskoj uniji je problematična opskrba prirodnim plinom. Problem s plinom je kritična infrastruktura jer se jedina dobava plina ostvaruje plinovodima koji na putu do europskih odredišta prolaze kriznim područjima, a podložni su i ucjenjivanjima od strane države kroz koju prolaze. Kako bi smanjila ovisnost o samo jednom dobavljaču, EU provodi nekoliko projekata koji se odnose na mogućnosti dobave energenata, pri čemu posebnu važnost imaju područja Kavkaza i srednje Azije.¹⁰

Europska unija energetske sigurnost definira kao sposobnost da se buduće potrebe za energijom zadovolje bilo pomoću domaćih rezervi bilo uvozom po prihvatljivim uvjetima.¹¹ Drugim riječima, energetska sigurnost označava sigurne izvore energenata po prihvatljivim cijenama. Europskim energetske sektorom dominira upotreba nafte, prirodnog plina i ugljena te puno manja upotreba nuklearne energije i energije iz obnovljivih izvora. Ti podaci čine EU jednim od najvećih uvoznika energenata u svijetu. EU je jedan od najvećih potrošača prirodnog plina, a dobavlja ga iz Rusije i Alžira. Zalihe ugljena dostatne su iz vlastite proizvodnje i to zbog ograničenja korištenja ugljena radi onečišćenja. Upotreba nuklearne energije ovisi o odluci pojedinih država, ali uz određene sigurnosne mjere propisane od EU-a.

Zaštita kritične infrastrukture u Europi odnosi se na osiguravanje plinovoda koji od odredišta prolaze mnoštvo državnih granica. Države kroz koje prolaze plinovodi očekuju financijske i političke koristi, kao što su opskrba plinom, zapošljavanje, tranzitne naknade i slično. Jedan od mogućih problema u budućnosti oko kritične infrastrukture bit će i zaštita plinovoda od terorističkih skupina, jer europske države nisu ostale izvan događanja nakon 11. rujna 2001. Kako se plin ne može dostaviti drugim putovima osim plinovodom, u očuvanju energetske sigurnosti bit će nužno uspostaviti dobre sporazume sa zemljama izvoznicima kako bi se osigurala kontinuirana razmjena i sigurnost od ucjena. Stoga stvaranje jedinstvene energetske politike i energetska sigurnost postaju prioriteti djelovanja EU-a, ali i svake države pojedinačno.

Stanje u Ruskoj Federaciji

Padom komunizma i raspadom SSSR-a nastala je Ruska Federacija, koja je izgubila većinu snage i međunarodni položaj kakav je uživao Sovjetski Savez za vrijeme hladnog rata. Iako je Rusija krenula u proces tranzicije, suočavala se, i još se suočava, s brojnim ekonomskim, socijalnim i političkim problemima. Rusija se od osamostaljenja uvlačila u sukobe na svom području ili području

bivših država SSSR-a, a njezino je djelovanje na vanjskopolitičkom planu izazivalo mnoge kontroverze. Tako je još i danas prisutna želja dijela političkog establišmenta za restauracijom SSSR-a, odnosno moći i pozicije koje je bivša država uživala. Ne može se reći da je Rusija marginalizirana s obzirom na njezinu poziciju u trenutačnim međunarodnim odnosima, ali je njezina moć svakako umanjena. Unutar same Rusije postoji politička struja koja zagovara suradnju sa Zapadom kao nužnu za obnovu ruske pozicije jednog od najznačajnijih aktera, ali je brojnija stara tradicionalistička struja protiv povezivanja sa Zapadom.¹²

Jedno od najvažnijih obilježja Rusije su brojna izvorišta energenata, što Rusiju dovodi u vrlo povoljnu poziciju u kojoj može kreirati svoju vanjsku politiku i povećavati moć u svijetu na temelju energetskega sektora. Jedan od najvažnijih potraživača ruskog plina je Europska unija, a sama Rusija nastoji preuzeti monopol nad opskrnom plinom EU-a čega se potonja pribojava zbog političke nestabilnosti same ruske države, kao i zbog mogućnosti potpune ovisnosti o ruskim energentima. Sam je koncept energetske sigurnosti u slučaju Rusije drugačiji nego u državama uvoznicama energenata.

Bivši ruski predsjednik Vladimir Putin stavio je sektor energetike pod potpunu kontrolu države, što je dodatno politiziralo energetskega sektor i postavilo ga kao instrument vanjske politike. Rusija trenutačno ima nekoliko velikih i vrlo utjecajnih naftnih kompanija, poput "Gazproma", koje su većinom u vlasništvu države te su u nizu situacija, poput situacija s Ukrajinom, Bjelorusijom i Gruzijom korištene kao sredstvo pritiska u cilju što povoljnijih uvjeta poslovanja. Područje Europske unije najvažnije je izvozno područje ruskih energenata. Čak 90% energenata Rusija izvozi na prostor zemalja Europske unije, a s nizom zemalja ostvarila je ugovore o suradnji. Koncept energetske sigurnosti za Rusiju označava sigurnost u izvozu energenata, a njezin energetskega razvoj i sigurnost ovise o razvoju tržišta koja zahtijevaju ruske energente.¹³

Posebnu pozornost Rusija posvećuje pitanju infrastrukture. Povećana potražnja za ruskim energentima zahtijeva i obnovu postojeće infrastrukture i izgradnju nove.¹⁴ Planira se izgraditi nekoliko transportnih pravaca po Europi kako bi se ruski energenti što efikasnije izvozili. Radi se o plinovodu Baltičkim podmorjem, zatim projektu za transport energenata iz Kaspijskog područja Crnim morem do srednje Europe, a jedan od projekata bio je i "Družba Adria" koji uključuje i Republiku Hrvatsku. Novi pravci trebali bi predstavljati sigurne rute za transport energenata. Postojeća ruska energetskega infrastruktura nalazi se većinom u područjima bivših država SSSR-a nad kojima Rusija nastoji održati kontrolu, a neki putovi se nalaze u politički nestabilnim područjima. Također, veliki je postotak ruske energetskega infrastrukture u lošem stanju, a zbog ponašanja ruskih vlasti investitori nisu zainteresirani za njihovu obnovu.

Uz infrastrukturu, Rusija pokušava osvojiti europsko tržište i kupovinom udjela u lokalnim europskim energetskega kompanijama. Istodobno otvara nova nalazišta, ali ugovara i suradnju sa susjednim zemljama koje obiluju energentima, stavljajući time EU u nezavidnu poziciju. Trenutačno ne postoje naznake

širenja izvoza ruskih energenata na azijsko područje zbog zahtjevnosti izgradnje infrastrukture i prevelikih troškova. Tako će EU ostati najveći potrošač ruskih energenata što se može sagledati višedimenzionalno. Rusija takvu poziciju može iskoristiti za ojačavanje svoje moći i demonstraciju snage ucjenama i redukcijama, a s druge strane može osigurati stalnog i stabilnog velikog potrošača svojih energenata.¹⁵

Utjecaj energetske sigurnosti i zaštite kritične infrastrukture na strategije nacionalne sigurnosti

Sigurnost je oduvijek bila najvažniji preduvjet opstanka društva, ali istodobno i cilj kako bi se ostvario društveni, ekonomski i politički napredak. Tijekom svoje povijesti čovječanstvo se suočavalo s raznim oblicima prijetnji, a uvijek je cilj bio smanjenje neizvjesnosti i uspostavljanje stanja sigurnosti. Dok je sve do kraja 20. stoljeća rat bio dominantan oblik ugrožavanja, krajem hladnog rata pojavljuju se novi oblici ugrožavanja koji izviru iz sve složenijih međunarodnih odnosa i novih oblika nevojnih prijetnji.

U skladu s promijenjenim konceptom sigurnosti mijenja se i poimanje koncepata međunarodne, a posebno nacionalne sigurnosti. Strategije nacionalne sigurnosti mnogih država sve više zadobivaju širu dimenziju uključivanjem ekonomskih, društvenih, političkih i ekoloških pitanja. Nacionalna sigurnost više ne podrazumijeva isključivo vojne strategije, već sve više nastoji eliminirati brojne nevojne ugroze. U svijetu mnogobrojnih vojnih i nevojnih prijetnji zadatak na području nacionalne sigurnosti jest uočiti realnu opasnost i eliminirati je što učinkovitije. Ponekad to nije nimalo lak zadatak pa je stvaranje strategija nacionalne sigurnosti delikatan i obuhvatan proces.

Jedno od područja sigurnosti koje postaje sve važnije jest područje energetske sigurnosti, te se ono počinje uvrštavati u strategije nacionalne sigurnosti mnogih zemalja. Na energetske sigurnost različito se gleda u zemljama – većinskim potrošačima energenata i zemljama – većinskim proizvođačima. Njihove se koncepcije razlikuju s obzirom na njihovu poziciju na tržištu energenata. Tako zemlje većinski potrošači energenata u svoje strategije nacionalne sigurnosti uključuju energetske sigurnost u okvirima sigurne i stabilne opskrbe energijom po najboljim tržišnim uvjetima, nastojeći kupovati energente od najmanje dva proizvođača kako bi izbjegle potpunu ovisnost o jednom dobavljaču. Razlog tome je što energetska sigurnost postaje idealno sredstvo političkog pritiska. Zemlje većinski proizvođači energenata u svoje strategije nacionalne sigurnosti energetske sigurnost uključuju u obliku sigurne i stabilne proizvodnje i dopremanja energenata kao i stvaranja stabilnog i sigurnog tržišta za svoje energente. Obje vrste zemalja posebnu pozornost posvećuju sigurnosti i zaštiti kritične infrastrukture kao jednog od najvažnijih elemenata energetske sigurnosti, a koji je najpodložniji raznim oblicima ugrožavanja.¹⁶

Sjedinjene Američke Države

Sjedinjene Američke Države u velikoj su mjeri uključene u svjetske sigurnosne procese. U svijetu promijenjenih oblika ugrožavanja i očuvanja sigurnosti SAD se još uvijek pozivaju na vojnu silu. Pitanje nacionalne sigurnosti i suzbijanje prijetnji u SAD-u još nije riješeno na zadovoljavajući način. Postoji niz dokumenata iz područja nacionalne sigurnosti,¹⁷ ali svi postojeći dokumenti imaju za cilj usmjeravanje postojećeg sustava nacionalne sigurnosti pretežno baziranog na vojnoj sili, a ne formiranje nekog novog sustava prilagođenog novim izazovima nacionalnoj sigurnosti. Ipak, SAD su nakon pada komunizma preoblikovale koncepciju svoje nacionalne sigurnosti koja se do 1990-ih odnosila na politiku *containmenta*, a danas je uzeta u obzir nepredvidljivost novih međunarodnih odnosa. U politici SAD-a uvijek je bila prisutna tendencija kontrole i vodeće pozicije kao svjetske supersile. Sada su SAD suočene s dva izbora, od kojih jedan podrazumijeva nacionalnu sigurnost u sprezi s međunarodnom zajednicom, a drugi, nastavak provođenja nacionalne politike utemeljene na vojnoj sili. Takav pristup je primijenjen u Afganistanu i Iraku, a posljedice su bile izražene kroz ugrožavanje međunarodne sigurnosti.

Prekretnica za nacionalnu sigurnost SAD-a bili su događaji nakon terorističkih napada na američkom tlu. Ne samo da se nacionalna sigurnost suočila s prijetnjom globalnog terorizma već su se izmijenili ustaljeni odnosi i običaji. Usporedno s tim događajima SAD su se suočile s energetske problemima. Spoznaja da se zalihe energenata crpe, dok se istodobno industrije, transport i potrebe vojske povećavaju, pojavila se u SAD-u još početkom 1990-ih godina kad je Perzijski zaljev smatran važnim američkim interesom. Za vrijeme predsjednika Clintona energetska politika zadobila je na važnosti, a energetska sigurnost postala vitalnim interesom unutar nacionalne sigurnosti SAD-a. Nakon terorističkih napada ističe se važnost zaštite kritične infrastrukture kao dijela energetske sigurnosti koja je jedan od preduvjeta nacionalne sigurnosti. Važnost energetske sigurnosti može se naći i unutar dokumenta pod nazivom *Strategija nacionalne sigurnosti SAD-a* gdje se uočava važnost energetske sigurnosti za samu nacionalnu sigurnost i potiče se njezin razvoj. Tamo definirana energetska sigurnost odnosi se na razvoj vlastite energetske sigurnosti, ali i suradnju sa saveznicima, trgovačkim partnerima i proizvođačima energenata na širenju izvora i tipova energetske zaliha.¹⁸ Posebno se naglašava da američka snaga proizlazi iz onoga što SAD čini s energijom, a iz toga proizlazi i njihova nacionalna sigurnost.¹⁹

U djelovanju SAD-a važno mjesto jest činjenica da njihovo djelovanje na globalnom planu u najvećoj mjeri utječe na cijene energenata na svjetskom tržištu. Tako su i njihovi vojni angažmani u Afganistanu i Iraku proizveli veliki porast cijena energenata. Vlasti SAD-a svojim građanima nastoje osigurati najniže cijene energenata i sukladno tome pitanja energetske sigurnosti, u smislu

sigurnog i stabilnog uvoza energenata, postaju pitanja od nacionalnog interesa, a njihov angažman na svjetskom planu u osiguravanju dostupnosti izvora energije postaje pitanje nacionalne sigurnosti.²⁰

Zemlje Europske unije

Većina zemalja Europske unije ovisi o uvozu energenata – točnije, uvoze ukupno 50% svih potrošenih energenata. Prema nekim procjenama, uvoz energenata u zemlje EU-a do 2030. godine narast će na 70%,²¹ što će EU napraviti ovisnom o uvoznim energentima i podložnu pritiscima. Jedan od glavnih opskrbljivača na europskom području je Rusija, što u velikoj mjeri zabrinjava Europsku uniju. Europske zemlje energetske sigurnost doživljavaju u ekonomskom i političkom kontekstu, a iako EU ima svoja politička tijela, u nedostatku zajedničke europske energetske politike većina zemalja kad su u pitanju energenti, djeluje samostalno.

Europska unija u cjelini se može svrstati u zemlje pretežne uvoznike energenata i u skladu s tim energetska sigurnost označava sigurnu i stabilnu opskrbu energijom. Kao i za svaku zemlju u istom položaju i za zemlje EU-a važno je da ne postanu ovisne isključivo o jednom dobavljaču energenata, a podjednako je bitno stvoriti i jedinstvenu europsku energetske strategiju. Kad se naglo suočila s problemom nedostatka izvora energenata i sve većim uvozom, EU je počela poticati korištenje alternativnih oblika energije. Godine 2006. u dokumentu nazvanom *Green Paper – A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy* najavljeno je stvaranje zajedničke europske energetske strategije koja bi pomogla u provedbi energetske politike Europske unije. Ta strategija uzet će u obzir da energetikom i energetskom sigurnošću u suvremenom svijetu upravljaju interesi i geopolitičke pozicije. Stoga predviđa dogovornu suradnju u energetskom sektoru između EU-a i Rusije gdje će zemljama Europske unije biti omogućen što veći stupanj energetske sigurnosti, a Rusiji gospodarski razvoj.²²

Trenutačna situacija pokazuje da EU nastoji smanjiti ovisnost o ruskim energentima izgradnjom energetske infrastrukture, pronalaskom drugih dobavljača energenata, razvojem drugih izvora energije. Postoji određeni nerazmjer u opskrbi i cijenama energenata u zemljama članicama EU-a, pa su nastojanja europskih struktura jedinstven pristup i politika energetskom sektoru kako bi se ostvarili jednaki uvjeti i pogodnosti za sve države članice Europske unije. Energetska sigurnost Europske unije u budućnosti će ovisiti o njezinom odnosu s dobavljačima energenata, pa su nastojanja Europske unije proširiti mrežu dobavljača kako eventualni problemi u dostavi energenata ne bi ugrozili gospodarski razvoj, ali i nacionalnu sigurnost zemalja članica Europske unije.²³

Danas je većina država članica EU-a ugovorno vezana za uvoz energenata iz Rusije te ne žele zahlađivati odnose s Rusijom jer bi to moglo prouzročiti prob-

leme u opskrbi energentima.²⁴ Ovisnost o energentima najveći je problem za Europsku uniju. To znači ovisnost o dobavljačima energenata koja se može umanjiti dobrim uvjetima i suradnjom. Trenutačno svaka država članica EU-a sama pregovara i sklapa sporazume o suradnji na području energetike. Tako, primjerice, Njemačka uvozi preko 50% energenata iz Rusije, a većina novih članica koje su ušle u Europsku uniju 2004. i 2007., kao zemlje bivšeg Istočnog bloka korisnice su ruskih energenata posebice prirodnog plina. Velika zadaća za EU bit će usklađivanje nacionalnih interesa zemalja članica u stvaranju jedinstvene energetske sigurnosti. Istodobno će biti potrebno očuvati i nacionalnu sigurnost tih zemalja, jer će Rusija neminovno braniti svoje energetske interese.

Ruska Federacija

Ruska Federacija jedna je od zemalja proizvođača energenata i samim time energetske sigurnost poima na drugačiji način. Takvim je zemljama u cilju osiguravanje stabilnog i sigurnog izvoza uz ostvarivanje svojih interesa. Rusija kao veliki proizvođač energenata nastoji poboljšati svoj geopolitički položaj i povratiti dio nekadašnjeg političkog utjecaja. Prilika joj se pruža na području Europske unije gdje Rusija izvozi najviše svojih energenata.

Energetski sektor i politika u Rusiji već neko vrijeme nisu neovisni. Vladimir Putin stavio je energetiku pod vlast države, čime je ovaj sektor postao vitalnim nacionalnim interesom. Djelovanje energetske kompanije odvija se pod kontrolom vlasti i ne može se odvojiti od političkog utjecaja.²⁵

Rusija od svog osamostaljenja nije izgradila efikasan sustav sigurnosti, a tek su nedavno doneseni određeni dokumenti koji unaprjeđuju stanje nacionalne sigurnosti. Rusija također prolazi kroz fazu tranzicije, koja je u mnogim segmentima teška i ne daje očekivane rezultate. Upitnost demokratskog poretka u Rusiji čini je opasnošću za susjedne države, a tako je i u slučaju energetske sigurnosti. Zemlja s velikim energetske potencijalima nailazi na zapreke u ostvarivanju energetske sigurnosti. Najviše izvozi na područje Europske unije koja, kao što je prethodno navedeno, nastoji eliminirati preveliki ruski utjecaj zbog uvoza energenata na područje Europske unije. Trgovina s Unijom prijeko je potrebna za revitalizaciju ruskog gospodarstva, a i za obnovu i izgradnju energetske infrastrukture koja je u lošem stanju. Rusiji je potrebna energetska suradnja s Unijom zbog dodatnih ulaganja u energetske sektor kako bi se otvorila nova nalazišta i poboljšala produktivnost domaćih energetske kompanije.

Za nacionalnu sigurnost Rusije, ali i za sigurnost Europe bitno je gospodarsko osnaživanje Rusije i njezino uključivanje u svjetske razvojne procese. Ako Rusija ne provede nužne reforme, postat će prijetnja za samu europsku sigurnost. Da bi se spriječili bilo kakvi oblici ugrožavanja, prednost u odnosima s Rusijom treba dati ekonomskom i političkom, a ne vojnom djelovanju.

Utjecaj energetske sigurnosti i kritične infrastrukture na strategiju nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske

Kao što je prethodno elaborirano, energetska sigurnost i zaštita kritične infrastrukture u velikoj mjeri utječu na politike nacionalne sigurnosti, odnosno energetska sigurnost iznimno je važan element nacionalne sigurnosti. Nacionalnu sigurnost ukratko se može definirati kao zaštitu i promicanje određenih vlastitih, nacionalnih interesa, a osiguravanje nesmetanog korištenja energenata tada postaje nacionalni interes i područje uključeno u izradu politika nacionalne sigurnosti.

Problematika energetske sigurnosti i infrastrukture nije zaobišla ni Hrvatsku. Jedan od razloga je njezin geografski položaj kao potencijalnog mjesta križanja naftovoda i plinovoda iz Rusije za Zapadnu Europu. Hrvatska ne obiluje izvorima energije i ovisna je o uvoznim energentima. Nadalje, sve veća energetska potrošnja zahtijeva i traženje novih izvora energije. Ti čimbenici nalažu sustavnije planiranje i promišljanje u vezi kritične infrastrukture i energetske sigurnosti. Kako je Hrvatska tek nedavno osvijestila ovu problematiku, predstoji još mnogo posla – od pitanja fizičke zaštite kritične infrastrukture, pronalaženja izvora i uvoznika energenata, suradnje države i privatnog sektora u energetici do suradnje s neposrednim susjedima i zemljama Europske unije. Također, potrebno je stvaranje strategije energetske sigurnosti i istodobno redefiniranje Strategije nacionalne sigurnosti.

Hrvatska od osamostaljenja prolazi kroz razdoblje tranzicije i pokušava se uključiti u svjetske i europske političke, socijalne i gospodarske procese. Kao mala i relativno nerazvijena zemlja suočava se s brojnim problemima, između ostalog i sa zaostacima u razvoju energetskog sektora. Kao buduća članica Europske unije, Hrvatska uz druge reforme treba preispitati i redefinirati vlastiti energetska sektor i napraviti sveobuhvatnu strategiju energetske sigurnosti. Zadatak strategije bio bi uključivanje Republike Hrvatske u svjetsko energetska tržište uz očuvanje nacionalnih interesa. U svom budućem razvoju Hrvatska će ovisiti o uvozu nafte, a zbog porasta potrošnje plina, rast će i njegov uvoz.

Iz navedenoga zamjetno je da Hrvatska nema zadovoljavajuće izvore energenata koji bi mogli pratiti njezin gospodarski razvoj i to je svrstava na stranu zemalja pretežnih uvoznica energenata. Međutim, Republika Hrvatska ima dobar geografski položaj koji joj nudi mogućnost suradnje na planu infrastrukture kako sa zemljama izvoznicama tako i sa zemljama uvoznicama, jer nudi sigurne i stabilne putove za transport energenata. U međuvremenu razložno je osigurati učinkovitu potrošnju energije, stvoriti mogućnost za iskorištavanje preostalih konvencionalnih izvora energije i početi razvijati obnovljive izvore energije.²⁶

Važnost energetske sigurnosti za Republiku Hrvatsku jasno je naglašena i u Strategiji nacionalne sigurnosti, u kojoj se, između ostalog, ističe povoljan položaj Republike Hrvatske s obzirom na putove potencijalne energetske infrastrukture, ali se upozorava i na sve češće prijetnje energetska sigurnosti. Ener-

getske krize, napadi na energetska infrastrukturu, kao i manipulacija izvozom i uvozom energenata, prijetnje su koje mogu ugroziti i sigurnost i stabilnost Republike Hrvatske. "Republika Hrvatska se nalazi na području pravaca kojima se europski prostor povezuje s novim energetske izvorima na području Azije (Kavkaz, središnja Azija), pravaca koji povezuju ekonomski razvijene države Zapadne Europe s industrijski nerazvijenim, ali resursima bogatim područjem istočne Europe, te na području prometnih pravaca kojima je središnja Europa povezana sa Sredozemljem i s jugoistokom Europe. Mogući sukobi interesa u ovladavanju tranzitnim pravcima pristupa novim resursima ili stjecanju utjecaja na područjima koja su izvor navedenih resursa, ili sukobi interesa država koje posjeduju resurse i država na putovima pristupa resursima, mogu dovesti do pojava širih regionalnih kriza, čime se otvara mogućnost ugrožavanja sigurnosti i stabilnosti Republike Hrvatske."²⁷ Da je energetska sigurnost bitan element nacionalne sigurnosti dokazuje i činjenica da nedostatak energenata ne samo da djeluje na ekonomski razvoj, već i na obrambene sposobnosti države. Dodatan problem je što kvarovi na energetske postrojenjima mogu uzrokovati ekološke katastrofe.²⁸

U postupku pridruživanja Europskoj uniji Hrvatska se obvezala na usklađivanje vlastite pravne stečevine s europskom i na području energetike, te je potpisala Ugovor o energetske zajednici 2005. godine i na taj je način postala jedna od stranaka u ugovoru u europske energetske sigurnosti. Tako je Republika Hrvatska ugradila i aspekte sigurnosti opskrbe električnom energijom i prirodnim plinom u nacionalni okvir.²⁹

Kako bi poboljšala svoj gospodarski napredak, ali i očuvala nacionalne interese Republika Hrvatska će trebati osigurati dovoljne zalihe energenata i izraditi fleksibilnu strategiju energetske sigurnosti pomoću koje će se moći nositi sa izazovima globaliziranog svijeta. Dok ne uđe u Europsku uniju i ne postane dio europske energetske strukture, Hrvatska će morati sama osigurati optimalne uvjete u energetske sektoru da bi osigurala gospodarski napredak i održavala određenu razinu nacionalne sigurnosti. Za budućnost države nužno je osigurati stabilan i siguran uvoz energenata, a zbog svjetskih trendova u ugrožavanju energetske sigurnosti potrebna je cjelovita i fleksibilna energetska strategija orijentirana na ostvarivanje energetske sigurnosti u budućem razvoju te političkom, ekonomskom i obrambenom djelovanju Republike Hrvatske.

Zaključak

Svjetski trendovi pokazuju da su pitanja energetske sigurnosti i zaštite kritične infrastrukture među najaktualnijim pitanjima međunarodne sigurnosti. Sve većim iscrpljivanjem izvora energije energetske sektor postaje značajniji. Brojne su vrste ugrožavanja energetske sigurnosti, poput iscrpljivanja izvora energenata, njihovih previsokih cijena, redukcija u opskrbi energentima, korištenje energije kao sredstva pritiska, uništavanje energetske infrastrukture. Sve te prijetnje ima-

ju dalekosežne posljedice za gospodarski, politički, obrambeni, društveni i ekološki sustav države. Stoga, energetska sigurnost postaje jedan od preduvjeta nacionalne sigurnosti pojedine države.

Mnoge države, potaknute stanjem u energetske sektoru i događanjima u svijetu oko energenata, počele su energetske sigurnost i zaštitu kritične infrastrukture ugrađivati u strategije nacionalne sigurnosti. Promijenjenim uvjetima u međunarodnim odnosima i razvojem novih trendova trebalo se redefinirati strategije nacionalne sigurnosti. One više ne trebaju sadržavati isključivo vojne i obrambene strategije, jer su se u svijetu pojavile brojne nevojne ugroze nacionalne sigurnosti. Jedna od njih je i stanje energetske sigurnosti koje može ugroziti opstanak države u ekonomskom, političkom, obrambenom i ekološkom smislu.

Republika Hrvatska približavanjem europskim integracijama mora početi djelovati i na planu energetske sigurnosti. Kao zemlja uvoznica energenata mora izraditi fleksibilnu strategiju energetske sigurnosti pomoću koje će reducirati potencijalne energetske opasnosti i uspostaviti dobru suradnju s izvoznicima energenata kao preduvjetom za njezin gospodarski i politički razvoj. To zahtijeva i redefiniranje Strategije nacionalne sigurnosti koja je donesena 2002. godine i nije obuhvatila nove suvremene izazove energetske sigurnosti.

Bilješke

-
- ¹ Prof. dr. sc. Siniša Tatalović, redoviti profesor na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
 - ² Energy Security to Energy Independence, Meeting report, *Current Science*, Vol. 89, br. 11, prosinac, 2005.
 - ³ Raboteg, M. (2008.), Energetska sigurnost i zaštita kritične infrastrukture, u: Tatalović, S. (ur.), *Energetska sigurnost i zaštita kritične infrastrukture – zbornik radova*, Zagreb: Politička kultura, str. 13.
 - ⁴ Pojam politike zadržavanja komunizma (*policy of containment*) uveden je kao odgovor na širenje komunizma i cilj mu je bio pružiti pomoć državama za obranu od komunizma i za očuvanje demokratskog poretka.
 - ⁵ *American Energy Security*, The Southern States Energy Board, Norcross, Georgia, 2006., str. 16.
 - ⁶ Anderson, D., Oil Security and the Necessity for Global Cooperation, u: *Small Wars Journal* (<http://www.smallwarsjournal.com>).
 - ⁷ Anderson, D., Oil Security and the Necessity for Global Cooperation, u: *Small Wars Journal* (<http://www.smallwarsjournal.com/mag/2008/02/oil-security-and-the-necessity.php>).
 - ⁸ Cvrtila, V., Barić, R. (2008.), Gestrateške odrednice europske sigurnosti, u: Tatalović, S. (ur.), *Energetska sigurnost i kritična infrastruktura – zbornik radova*, Zagreb, Politička kultura, str. 38.
 - ⁹ U slučaju Ukrajine, Bjelorusije i Gruzije ruske energetske kompanije su pod utjecajem državne politike u cilju formiranja što povoljnijih uvjeta poslovanja primijenile mjere redukcije isporučivanja energenata izazivajući energetske krizu u tim zemljama.

-
- ¹⁰ Vidi: Cornell, S. E., Nillson, N. (ur.) (2008.), *Europe's Energy Security: Gazprom's Dominance and Caspian Supply Alternatives*, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Washington DC.
- ¹¹ Bahgat, G. (2006.), Europe's energy security: challenges and opportunities, *International Affairs*, Vol. 82, br. 5, str. 965.
- ¹² Za obilježja ruske vanjske i sigurnosne politike nakon hladnog rata, vidi: Gorodetsky, Gabriel, *Russia Between East and West: Russian Foreign Policy on the Threshold of the Twenty-First Century* (2003.), London, Routledge.
- ¹³ Vidi: Monaghan, Andrew (2005.), *Russian Oil and EU Energy Security*, Conflict Studies Research Centre, Defence Academy of the UK.
- ¹⁴ Vidi: *Country Analysis Briefs, Russia*, Energy Information Administration, Washington DC, 2008., str. 5-8 (<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Russia/pdf.pdf>).
- ¹⁵ Vidi: Hill, Fiona (2004.), *Energy Empire: Oil, Gas and Russia's Revival*, London: The Foreign Policy Centre; Larsson, Robert R. (2006.), *Russia's Energy Policy: Security Dimensions and Russia's Reliability as an Energy Supplier*, FOI – Swedish Defence Research Agency, Stockholm.
- ¹⁶ Za pregled koncepta energetske sigurnosti i pitanja povezanih s tim, vidi: Vaňous, Jan (2004.), Security of Energy Supplies: Some Thoughts on the Concept and Key Related Issues, *PASS Policy Paper*, No. 3, Prague Security Studies Institute.
- ¹⁷ U području nacionalne sigurnosti SAD-a postoje različite vrste dokumenata koje se odnose na stanje i prilike nacionalne sigurnosti. Riječ je o *Strategiji nacionalne sigurnosti SAD-a*, koji je ključni dokument i temelj za donošenje drugih dokumenata koji razrađuju mehanizme zaštite nacionalne sigurnosti. Nadalje, *Pregled stanja na obrambenom području* je dokument koji se izdaje svake četiri godine, a daje pregled stanja vojske i planove i odgovore za buduće sigurnosne političke i vojne izazove. *Nacionalna vojna strategija* bavi se definiranjem nacionalnih vojnih ciljeva, načina i sredstava njihovoga postizanja te daje obrambene procjene. Na kraju, *Nacionalna strategija domovinske sigurnosti*, nastala nakon terorističkih napada, bavi se isključivo stanjem unutarnje sigurnosti i načinima suzbijanja unutarnjih prijetnji.
- ¹⁸ *The National Security Strategy of The United States of America*, 2002., str. 19.
- ¹⁹ *The National Security Strategy of The United States of America*, 2002., str. 31.
- ²⁰ Za pregled glavnih pitanja energetske sigurnosti SAD-a, vidi: Deutsch, John, *Future United States Energy Security Concerns*, (2004.), MIT Joint Program on the Science and Policy of Global Change, Report No. 115, Massachusetts Institute of Technology.
- ²¹ Gallis, P. (2007.), *NATO and Energy security*, CRS Report for Congress, kolovoz, str. 2.
- ²² Dekanić, I. (2008.), Položaj Hrvatske u mogućim energetske i geopolitičkim krizama, u: *Hrvatska – kako sada dalje*, Zagreb, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, str. 152.
- ²³ Vidi: Bahgat, Gawdat (2008.), Europe's energy security: challenges and opportunities, u: *International Affairs*, Vol. 82, br. 5, str. 961-975.
- ²⁴ Cvrtila, V., Barić, R. (2008.), Geostrateške odrednice europske sigurnosti, u: Tatalović, S. (ur.), *Energetska sigurnost i kritična infrastruktura – zbornik radova*, Zagreb, Politička kultura, str. 46.
- ²⁵ Vidi: Goldman, Marshall (2008.), *Petrostate – Putin, Power and the New Russia*, Oxford University Press.
- ²⁶ Dekanić, I. (2008.), Položaj Hrvatske u mogućim energetske i geopolitičkim krizama, u: *Hrvatska – kako sada dalje*, Zagreb, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, str. 154.
- ²⁷ Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske, *Narodne Novine*, br. 32, paragraf 26.

-
- ²⁸ Matika, D., Istraživanje geopolitičkog aspekta energetske sigurnosti i kritične infrastrukture za nacionalni sustav obrane, u: Tatalović, S. (ur.) (2008.), *Energetska sigurnost i kritična infrastruktura – zbornik radova*, Zagreb, Politička kultura, str. 54.
- ²⁹ Majstorović, G. i sur., Sigurnost opskrbe električnom energijom i prirodnim plinom Republike Hrvatske, u: Tatalović, S. (ur.) (2008.), *Energetska sigurnost i kritična infrastruktura – zbornik radova*, Zagreb, Politička kultura, str. 89-90.

Literatura

- American Energy Security* (2006.), The Southern States Energy Board, Norcross, Georgia.
- Anderson, D., Oil Security and the Necessity for Global Cooperation, u: *Small Wars Journal*, <http://www.smallwarsjournal.com>
- Bahgat, G. (2006.), Europe's energy security: challenges and opportunities, *International Affairs*, Vol. 82, str. 5.
- Cornell, S. E., Nillson, N. (ur.) (2008.), *Europe's Energy Security: Gazprom's Dominance and Caspian Supply Alternatives*, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, Washington DC.
- Country Analysis Briefs, Russia (2008.), Energy Information Administration, Washington DC (<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Russia/pdf.pdf>).
- Dekanić, I. (2008.), Položaj Hrvatske u mogućim energetske i geopolitičkim krizama, u: *Hrvatska – kako sada dalje*, Zagreb, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
- Deutsch, J. (2004.), *Future United States Energy Security Concerns*, MIT Joint Program on the Science and Policy of Global Change, Report No. 115, Massachusetts Institute of Technology.
- Energy Security to Energy Independence (2005.), Meeting report, *Current Science*, Vol. 89, prosinac, str. 11.
- Gallis, P. (2007.), *NATO and Energy security*, CRS Report for Congress, kolovoz.
- Goldman, M. (2008.), *Petrostate – Putin, Power and the New Russia*, Oxford University Press.
- Gorodetsky, G. (2003.), *Russia Between East and West: Russian Foreign Policy on the Threshold of the Twenty-First Century*, London, Routledge.
- Hill, F. (2004.), *Energy Empire: Oil, Gas and Russia's Revival*, London, The Foreign Policy Centre.
- Larsson, R. R. (2006.), *Russia's Energy Policy: Security Dimensions and Russia's Reliability as an Energy Supplier*, FOI – Swedish Defence Research Agency, Stockholm.
- Monaghan, A. (2005.), *Russian Oil and EU Energy Security*, Conflict Studies Research Centre, Defence Academy of the UK.
- Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske, *Narodne Novine*, br. 32/2002.
- Tatalović, S. (ur.) (2008.), *Energetska sigurnost i kritična infrastruktura*, Zagreb, Politička kultura.
- The National Security Strategy of The United States of America, 2002.
- Vaňous, J. (2004.), Security of Energy Supplies: Some Thoughts on the Concept and Key Related Issues, *PASS Policy Paper* No. 3, Prague Security Studies Institute.